

SZENTGYÖRGYI RUDOLF
Nyelvü(n)kben megalázva
Gondolatok nyelvjárásról,
iskoláról, tanárképzésről

1. Mind Európában, mind határainkon belül sok szó esik a kisebbségek védelméről, jogairól. Talán ennél is több figyelem kíséri a számos értelmet nyert „másság”, „másságok” elfogadásának, az ún. „mások” iránti toleranciának a kérdését. Van azonban egy olyan kisebbség (nyilván nem egy, de engedtettség meg ezúttal erről szólnom), létezik egy olyan „másság”, amelynek jogait senki sem védi, akiknek érdekében senki nem száll síkra, akik negatív (olykor diszkriminatív) megítélésében, mondhatni megbélyegzésében a magyar társadalom egyre következetesebben látszik összezárni, s akikre vonatkozóan a tudós, szakmai fórumok ellentétes véleménynyilvánítása, állásfoglalása is egyre inkább marad visszhangtalan. Kikről van szó? A „máshogyan” magyarul beszélőkről, a nyelvjárás nyelvhasználókról.

Miért nem szeretjük a nyelvjárásban megszólalók „kisebbségét”? Miért nem toleráljuk a „máshogyan” magyarul beszélők különbözőségét? Tudjuk, elemi emberi ösztön a különbözőségtől való megriadás, ennek következményeit tapasztalhatjuk tágabb és szűkebb környezetünkben. Talán magunkon is. (Nyelvhasználattal kapcsolatos példát hozva: már szinte hozzászoktunk, hogy a határainkon kívül élő, máshogyan – azaz magyarul – megszólaló nemzetársainkat atrocitások érik, már sajnos szinte mindennapos hírként vagyunk érzéketlenek a megalázó nyelvtörvényekre vagy az újabb és újabb magyarverésekre.)

De azt is tudjuk, hogy a különbözőségtől való félelmeink reflexei ellen küzdenünk kell. A társadalomnak ezért feladata kiállni a kisebbségek, illetve a „másságok” mellett. De miért nem emeli fel szavát a társadalom a nyelvjárás beszélők érdekében, miért nem védi az ő (nyelvi) jogait? Talán azért, mert a társadalom ezen rétege nem kisebbség, talán azért, mert ők nem „mások”.

Nem kisebbség. Tankönyvi adat: a magyar nyelv-közösségben a „gyermek több mint a fele nyelvjárás háttérüként kerül az iskolába”(Kiss Jenő, in: Uő szerk., Magyar dialektológia, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 14). És nem másság: „minden nyelv nyelvval-

tozatok együttese”, így a „nyelvjárásokról szólván a területi alapon elkülönülő nyelvváltozatokra (...) gondolunk” (Kiss Jenő, i. m. 33), azaz: valamennyien egyazon nyelven, magyarul beszélünk.

2. Talán többen kérdezik Önök közül: mi az alapja mindennek, mi a célja e vészharangkongatásnak? Elméleti, „tudós” válasz helyett szeretnék megosztani Önökkel néhány, részben személyes élményt, tapasztalatot. A példákat említhetném a széles társadalmi életből is: hogyan aláz meg nyelvjárás beszélőt televíziós műsorvezető, hogyan válik ugyanő kabarétréfák élcévé, avagy (élő közvetítésben az ország is láthatja) hogyan kacagnak a nyelvjárásban beszélő országgyűlési képviselő tájszólásán képviselőtársai stb. Most azonban az iskola (a középiskola) és az egyetem életéből kívánok csupán néhány, de sajnos jellemző példát említeni.

Középiskola, 10. osztály. A nógrádi (palóc) gyermeket osztálytársai nyelvjárás beszédmódja miatt csúfolják. A magyartanár (!) – se szakmai felkészültsége, se erkölcsi tartása – a gúnyolódók élére áll. A diák zokogva rohan haza.

Középiskolai érettségi. Kiváló felelet hangzott el gyönyörű székely nyelvjárásban. Elérkezik az értékelés ideje. Az igazgató (aki egyebekben hivatala okán nem tagja az érettségi bizottságnak) szinte magán kívül van: hogyan lehet maximális pontszámot adni erre a feleletre, amikor „ez a gyerek még beszélni sem tud rendesen magyarul”. A magyartanár hallgat.

Egyetemi kollégium. Északkelet-magyarországi BA-s hallgató, nyelvész pályára készül. Irodalom iránt érdeklődő szobatársa gúnyosan jegyzi meg: „Te akarsz nyelvész lenni? Magyarul sem tudsz rendesen!”

A magyar egyetemek legrangosabb versenyén vagyunk, ahol az ország (újabban a Kárpát-medence) legkiválóbb egyetemistái mérhetik össze tudásukat. Egy színmagyar faluból érkező felvidéki hallgató a folyosón szorongva várja, hogy rá kerüljön a sor. Kiderül, nagyon fél a bíráló bizottságtól, mert ő csak nyelvjárásban tud beszélni, és a korábbi, magyarországi megmérettetések alkalmával számos esetben alázták meg nyelvjárás beszédmódja miatt.

E példák csupán kiragadottak, de sajnos nem egyediek. Nyelvjárás háttérrel rendelkező tanítványaim mind a középiskolában, mind az egyetemen tucatszámra osztották és osztják meg velem hasonló tapasztalataikat, nem beszélve a határon túlról érkezett egyetemi előkészítő csoportjaim efféle magyarországi „élményeiről”.

Az előadás az Írószövetségben megrendezett tájnyelvi konferencián hangzott el.

Az globalizációval együtt járó európai mobilizáció táguló lehetősége – úgy tűnik – egyre erőteljesebben hozza felszínre a nyelvi és nyelvjárási intoleranciát, amit – részben történelmi tapasztalatok nyomán – érteni vélünk (ha minden idegszálunk tiltakozik is ellene) egyes idegen nyelveknek a magyarhoz való viszonyulásában, de ami teljesen érthetetlen azokban a sajnálatos esetekben, amikor az egyik magyar anyanyelvű a másikat alázza meg nyelvében.

3. Az iskola és a nyelvjárások kapcsolatának számos fontos szegmense van, melyekről egyfelől a bőséges szakirodalom segítségével tájékozódhat az érdeklődő, másfelől melyeket időről időre vizsgálnia kell mind az elméleti, mind az alkalmazott dialektológia szakembereinek. Emeljünk ki néhányat:

a) A magyartanár szakmai felelőssége a nyelvtanórák megtartása. Ezen belül: mivel tölti meg például a középiskolai tantervben rendelkezésre álló 2–3, nyelvjárásokkal foglalkozó nyelvtanórát? Milyen ismereteket közvetít, rokonszenvenessé tudja-e tenni azt, ami „hivatalosan” megbecsülendő érték, de a hétköznapiakban sajnos jellemzőbben szégyellni való tulajdonság, egymás (nyelvi) megalázásának forrása?

b) Mind az általános, mind a középiskolában észreveszi-e a magyartanár a nyelvjárásiasság jegyeit? Meg tudja-e különböztetni a nyelvjárási háttérből adódó, a köznyelvtől ezért különböző helyesírási, grammatikai, lexikális, jelentéstani, mondattani jelenségeket a nyilvánvaló nyelvi-nyelvhasználati hibáktól? Avagy mindent nyelvi vétségnek tekint, és – akár ténylegesen, akár képletesen – pirossal húz alá és át?

c) Tudja-e a magyartanár, hogy a nyelvjárási beszédmód megbélyegzése milyen lelki sérülésekhez vezethet? Tudja-e, hogy a diák anyanyelvjárásának megalázásán, nevetségessé tételén keresztül a család, a világ megismerésének módja, a gyermekkor értékrendje, a köznyelvet nem ismerő határon túli beszélő számára pedig maga a magyar anyanyelv kérdőjeleződik meg mint érték? (Késérően feledhetetlen emlékem egy évtizeddel ezelőttről. Kiss Jenő professzor úr doktori óráján felvidéki hallgatótársam gyönyörű palóc nyelvjárásban könnyeivel küszködve panaszkolta: „Otthon [ti. a Felvidéken] idegen, magyar vagyok, itt [ti. Magyarországon] szintén idegennek tartanak, leszlovákoznak, sehol sem vagyok otthon.”)

d) Tisztában van-e a magyartanár azzal a felelősséggel, ami iskolájában e tekintetben reá hárul? Ha ő, aki egyfelől szakmai képzésben részesült (mely ismer-

etekkel nem feltétlenül rendelkeznek más szakos kollégái), másfelől – az irodalom tanításának folyamatában kiemelten is – emberi értékek, eszményi magatartásformák bemutatására, átadására hivatott, ha ő cinkos hallgatással a háttérbe húzódik, vagy – szakmai torzképként – éppen ő válik a gúnyolódók karmestérévé, kitől várhatják a diákok emberi és nyelvi jogaiknak védelmét?

4. Ezzel elérkeztünk az egyetemi magyartanári képzés kérdésköréhez. Hiszen: az esetleges saját (élet)tapasztalatokon túl mindezekkel a szempontokkal hol találkozhat, hol szembesülhet a magyartanári hivatást választó fiatal? Kétséget kizáróan egyetemi tanulmányainak keretében, kiemelten a tanárképzésben. Ezen a ponton jelenik meg az egyetemi tanárképzés szereplőinek a felelőssége.

Valamikor természetes volt, hogy a nyelvjárások ismerete alapvető eleme a magyar szakos főiskolai és egyetemi képzésnek. Az utóbbi három évtizedben ez a helyzet gyökeresen megváltozott. A nyolcvanas évek végétől először a főiskolák számolták fel nyelvjárás-tani képzésüket, majd lassan következtek a rangos vidéki egyetemek. Köztük azok is (nehezen érthető okból, vagy tán éppen ezért?), amelyek erősen nyelvjárási környezetben működtek, és többségében nyelvjárási háttérű hallgatókat fogadtak. A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem maradt (kevés társával) az egyik végvára a nyelvjárás-tan oktatásának. Azután az oktatás radikális átszervezése, a kétosztatú (BA-s és MA-s) képzési rendszer nálunk is fölmorzsolta a nyelvjárás-tanórákat. Tanszékünk vezetője, továbbá a tanulmányi terveket készítő kollégáim példás, de egyben kétségbeesett igyekezettel próbálták egy-egy más tematikájú tantárgy keretébe becsempészni, avagy több tárgyat egyesítő „hibrid” kurzusok meghirdetésével megmenteni a magyar szakos képzés számára ezt az egyre inkább csak elméletileg nélkülözhetetlennek hirdetett tudományterületet. S most, az egységes, osztatlan tanárképzés bevezetésének küszöbén ismét hősies, de (reményeink szerint csak az erőfeszítés és nem az eredmény tekintetében) sziszifuszi munkával próbáljuk visszailleszteni a radikálisan lecsökkentendő képzési rendbe a nyelvjárás-tudományt. (Csak óvatosan merem megkérdezni: hogyan is várhatnánk el hallgatóinktól, a leendő magyartanároktól a szakmai és emberi felkészültséget, melyről az imént szóltunk, ha nincs lehetőségünk mindezt megtanítani a számukra?)

Igaz, sokféleképpen lehet oktatni a nyelvjárást. Sokféleképpen lehet közel hozni, sőt megszerettetni a hallgatókkal a magyar nyelvjárást, illetve a nyelvjárási beszélőket. Ugyanakkor semmiféle kényszermegoldás nem tudja pótolni az egykori nyelvjárástan-órákat, azoknak mind a megszerzett elméleti ismeretekre, mind a nyelvjárást értékelésére vonatkozó, megtapasztalt eredményeit. A jelenlegi szükségmegoldások mindennek elérésére elégtelenek.

5. Egyetemi képzésünkhöz csatlakozott (mára a képzés lényegében kihullott mellőle) a közös terepgyakorlat, a tanszékünk által szervezett, immár több mint négy évtizedes, töretlen hagyományra visszatekintő nyelvjárásgyűjtő tanulmányútjaink sora. Ezen utak keretében hallgatóink tanári szakmai vezetés mellett ismerkedhetnek meg a magyarországi, illetve a határon túli magyar nyelvjárással, a nyelvjárási beszélők életével, mindennapjaival, örömeikkel és bánataikkal, hagyományaikkal, szokásaikkal, múltjukkal, jelenükkel, illetve a jövőjükkel alkotott elképzeléseikkel. Életközelségben találko-

Búsmagyar

zik itt nyelvtudomány, néprajz, művelődéstörténet, történelem. És mindenekelőtt az ember találkozik a másik emberrel. Minden találkozás megdöbentő élmény. Hallgatóink szembesülnek azzal a ténnyel, hogy sokféleképpen, sokszor nagyon különböző életfeltételek mellett, olykor nagyon különböző élethelyzetekben élnek magyarok a Kárpát-medencében, de azon kívül is (voltunk már a linzi magyarok vagy a torinói csángók körében is). Ugyanakkor missziót is teljesítünk. Számos alkalommal tapasztaltuk meg – főként a határon túl, és főként a kisebb szórványokban – a látogatásunk kiváltotta csodálkozást: magyarországi, budapesti egyetemisták az ő sorsuk, életük, magyar nyelvük iránt érdeklődnek? És a nyomában megfogalmazódó kijelentést: akkor érdemes megmaradnunk magyarnak!

Ehelyütt szeretném megköszönni, hogy elfogadták előadásomnak ezt a módját. Amikor Önök (távollétemben) előadásomat hallgatják, éppen egy ilyen nyelvjárásgyűjtő tanulmányúton veszek részt hallgatóinkkal,

kollégáimmal (köztük olyanokkal, akik meghívást is kaptak e nagyon fontos konferenciára, és ugyancsak szívesen lennének Önökkel együtt annak résztvevői, előadói). Most, amikor Önök e gondolatokat hallgatják, egy távoli, moldvai faluban beszélgetek talán egy idős házaspárral, talán egy özvegyasszonnyal, talán egy fiatal családdal. Összeköt bennünket – minden történelmi különbség ellenére – közös múltunk, közös hagyományunk, közös műveltségünk, és mindenekelőtt – minden különbözőség ellenére – közös anyanyelvünk. Mert nem vagyunk kisebbség, többség vagyunk, és nem vagyunk „mások”, hasonlók vagyunk, esetleg sokfélék. De valamennyien anyanyelvünkön, magyarul szólunk egymáshoz.

6. Ha a tudás kötelez – márpedig kötelez – akkor a tudományos ismeretek megfogalmazásán túl kötelességeink is vannak. A legnagyobb magyar szavait idézem: „Ki honi nyelvünk mellett van, nemzetünk életét hordja szívében.” Valamennyiünk – tudásból fakadó – kötelessége, hogy a magunk helyén (nyelvészként, az egyetemi magyartanárképzés szereplőiként, egyetemi oktatóként, hallgató-

ként, általános és középiskolai tanárként, szülőként, nevelőként) „honi nyelvünk mellett” legyünk, azaz mindent megtegyünk annak érdekében, hogy gyengüljön és visszazoruljon a magyarok magyarok általi nyelvnyelvjárási megalázása és megaláztatása. Hogy a nyelvjárást annak beszélői számára ne szégyellni való kolonc legyen, hanem hiteles, igazi értéké válhasson.

„Hiszek abban – vallom Benkő Loránnal –, hogy a magyartanárnak (...) vannak [ti. a tényanyag átadásán túl] messzebbre mutató, áttételesebb oktató-nevelő célokat megvalósító kötelezettségei is” (Benkő Loránd, *A magyartanárak „új” feladatairól. Magyar Nyelvőr 1991. 330.*) Úgy gondolom – ezt a fent mondottak nyomán már én teszem hozzá –, hogy e kötelezettségek körébe tartozik a nyelvi egység mellett a nyelvi sokféleség, benne a nyelvjárást érték központú megismertetésének feladata is. Zárszóként Benkő Loránd imént idézett gondolatának folytatásával élnek: „Őszinte örömmre szolgálna, ha ebben egyetértésükkel találkozhatnánk” (i. h.).